

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 1937/1-VIII/21 24.12.2009. године	
---	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој II редовној седници, 24.12.2009. године – на основу чл. 211. став 1. алинеја 14. и члана 256. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: СЛОБОДА КАО ПРЕТПОСТАВКА ЕТИКЕ КОД НИКОЛАЈА ХАРТМАНА, докторанда мр Сање Степановић Тодоровић.

За ментора је одређен проф. др Јован Бабић.

<u>Доставити:</u> 1x Универзитету у Београду 1x Стручном сараднику за докторске дисертације 1x Шефу Одсека за правне послове 1x Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Весна Димитријевић
--	--

Факултет Филозофски

04/1-2 бр. 6/1665

(број захтева)

13.01.2010.

(датум)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Веће научних области друштвено-хуманистичких
наука

(Назив већа научних области коме се захтев упућује)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Слобода као претпоставка етике код Николаја Хартмана

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ филозофија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Сања (Драгомир) Степановић-Тодоровић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски фак. у Београду

Година дипломирања: 1987.

Назив магистарске тезе кандидата:

Морал и право: Дворникова критика филозофије правног позитивизма

Херберта Харта

Назив факултета на коме је магистарска теза одбрањена: Филозофски

Година одбране магистарске тезе: 2005.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници одржаној 24.12.2009.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Проф. др Весна Димитријевић

Прилог:

1. Предлог теме докторске дисертације са образложењем
2. Акт надлежног тела факултета о подобности теме за израду докторске дисертације

PREDLOG I OBRAZLOŽENJE DOKTORSKE TEME

Sloboda kao pretpostavka etike kod Nikolaja Hartmana

Predmet i cilj rada

Predmet istraživanja rada je koncepcija slobode u delu nemačkog filozofa prve polovine 20. veka Nikolaja Hartmana (Nicolai Hartmann). Istraživanje ima za cilj da:

1. iz celokupnog opusa Hartmanovog dela, posebno referirajući na III knjigu *Etike: Problem slobode volje*, rekonstruiše složenu etičku i etičko-ontološku mrežu pojmova, aspekata i antinomija, u kojoj Hartman pokušava da zahvati problem slobode volje;
2. Hartmanova promišljanja uvede u kontekst uobičajenog okvira u koji se postavlja problem slobode volje (determinizam - indeterminizam; kompatibilizam – inkompatibilizam) i pokaže kako dubinom i obuhvatnošću svoje koncepcije slobode Hartman dovodi u pitanje adekvatnost tradicionalno shvaćenog okvira i otvara mogućnosti novih rešenja.

Obrazloženje teme

Pitanje o mogućnosti i prirodi slobode volje spada u grupu duboko uznemirujućih filozofskih pitanja. Njime se, najpre, dovodi u pitanje ono što čini deo običnog iskustva ljudi: čovek stalno pravi izbore u pogledu svojih postupaka, koje prati svest da je upravo on taj koji odlučuje kako će postupiti, dakle, da je mogao u datoj situaciji odlučiti da postupi sasvim drugačije. Svoju teorijsku relevanciju to pitanje, međutim, stiče kada se dovede u vezu sa onim velikim delom etike koji se bavi prirodom moralnih postupaka, a u čijem središtu stoji pretpostavka o slobodi volje. Jer, sposobnost da se postupi na način koji se smatra moralno ispravnim pretpostavlja moć da se vrši izbor postupaka i da se preuzima odgovornost za izvršene izbore. Dakle, moralni kvalitet postupaka počiva na pretpostavci slobode. Samo pod tim uslovom ima smisla pripisivati im moralnu pohvalu ili pokudu. Drugim rečima, slobodno delovanje je nužna pretpostavka za pripisivanje moralne odgovornosti. Razumljivo je stoga da etika ima teorijski (ali i praktički) interes da opravda temelje na kojima počiva, tj. da na uverljiv način utemelji slobodu kao objektivnu osnovu morala. Opravdanje tih temelja je, u najširem smislu, tema koja nas u ovom radu interesuje.

Etički problem slobode i slobodne volje ima više aspekata i može mu se prići na različite načine. Filozofi su razlikovali slobodu htenja od slobode radnje ili pak od slobode izbora. Takođe, razlikovali su spoljašnju i unutrašnju, pozitivnu i negativnu slobodu. Međutim, sve su se te distinkcije, manje ili više po pravilu, odvijale i dobijale svoj smisao u relaciji sa jednom drugom opštom pretpostavkom: pretpostavkom o opštoj kauzalnoj determinaciji koja ne dopušta nikakve izuzetke. Otuda se pitanje koje je dominiralo raspravama o slobodnoj volji, pogotovu od 17. veka pa nadalje, odnosilo na kompatibilnost slobode volje sa kauzalnom determinacijom, tj. svodilo se na tzv. kauzalnu antinomiju.

Oko tog pitanja su se, najopštije rečeno, izdvojila gledišta po kojima svi događaji jesu ili nisu kauzalno determinisani (determinizam i indeterminizam), kao i gledišta da sloboda može, tj. ne može da koegzistira sa kauzalnom determinisanošću sveta (kompatibilizam i inkompatibilizam). Nastojanja da se pokaže kompatibilnost slobode sa kauzalnom determinacijom su bila brojna i nastavila su se sve do današnjih dana, kada formalna modalna verzija tradicionalnog argumenta privlači dosta pažnje i podstiče značajne rasprave. U njima je prisutna tendencija da se pojmovi slobode volje i moralne odgovornosti upodobе tako da ne remete dominantan kauzalni red, tj. da se pronađe neki smisao u kojem agenti mogu biti slobodni od neke vrste determinacije. Namera ovog rada je da na sveden ali izoštren način predstavi spomenuta gledišta kako bi se pripremio *milieu* za kompariranje i procenjivanje onoga što predstavlja središnju temu rada: etički pojam slobode Nikolaja Hartmana.

Hartmanovo bogato filozofsko delo je u najvećoj meri nastalo u periodu između dva svetska rata. Iako je sebe smatrao za mislioca problema ili, još bolje, za mislioca koji problematizuje teme, a ne za sistemskog mislioca, Hartman je dosledno i metodično tretirao problematiku svih područja filozofije, te su se na kraju kod njega u jedinstven »sistem« sliili ontologija i teorija saznanja, filozofija prirode, estetika i etika. Svi bitni problemi, pa i etički, kod njega su dobili svoje ontološko rešenje. Ontologija (kritičkog realizma) je bila osnovna filozofska disciplina. koja je stajala u centru Hartmanovog mišljenja, ali su je mnoga pojedinačna rešenja i postavke iz drugih filozofskih oblasti, recimo etike i estetike, nadživela i imala dalekosežnije uticaje.

U etici je Hartman po pravilu predstavljan i razmatran kao zastupnik fenomenološki orjentisane teorije vrednosti. Poznato je da se, zajedno sa Maks Šelerom (Max Scheler), smatra za osnivača »materijalne vrednosne etike«. Međutim, pored vrednosti, druga velika tema Hartmanove etike je sloboda, shodno njegovoj koncepciji da se važenje morala može obezbediti samo utemeljenjem obe ove komponente. Stoga rame uz rame sa utemeljenjem i sprovođenjem materijalne vrednosne etike, stoji Hartmanovo nastojanje da dokaže ontološku

moгуćnost slobode volje. Kako su Hartmanove analize problema slobode ipak bile znatno manje predmet istraživanja od njegove teorije vrednosti, a svojom temeljitošću i originalnošću daju jedinstven doprinos ovoj velikoj etičkoj i filozofskoj problematici, smatram da ih treba izdvojiti i posebno proučavati kao jednu od velikih tema Hartmanove filozofije.

Hartmanov pristup problemu slobode volje je koliko sveobuhvatan toliko i originalan. Smatrao je problem slobode za »najteži problem etike, njen pravi *exemplum crucis*«. Postupnom i detaljnom analizom svih aspekata i antinomija slobode, kojoj je posvetio treću knjigu svoje *Etike*, Hartman je zapravo pokazao granice do kojih se ova tema može misliti. On je upravo i smatrao da se »stvarni zadatak filozofije u problemu slobode sastoji vrlo bitno u tome da se tačno odrede granice slobode«.

Struktura rada

Rad će se sastojati iz tri dela, nejednake veličine.

Prvi deo rada će pratiti istorijski nastanak i razvoj problema slobode (volje) u filozofskoj literaturi. Plan je da se prikažu važnije etape u tom razvoju, od antičkog doba kada se (kod Platona i Aristotela) sloboda smatrala samorazumljivom pretpostavkom svake etike i morala - koju nije bilo potrebno posebno dokazivati, preko sholastike, racionalizma, empirizma, nemačkog idealizma i egzistencijalizma - u kojima se postepeno javljaju i sagledavaju aporije koje stvara pretpostavka o slobodi volje, pa sve do savremenog načina tematizovanja ovog pitanja kod, recimo, Frankfurta (Harry Frankfurt) i Invagena (Peter van Inwagen).

Drugi, središnji i najveći, deo rada biće posvećen interpretaciji Hartmanovih etičkih i drugih tekstova koji su relevantni za rekonstrukciju njegovog učenja o slobodi. Dakle, taj deo će se odnositi isključivo na njegovo utemeljivanje slobode kao pretpostavke etike. Pored opštih poglavlja vezanih za uvođenje u Hartmanovu filozofiju i etiku, koja će nas, između ostalog, upoznati sa njegovim shvatanjem etičkog fenomena i načina postojanja vrednosti, u ovom delu rada će se posebno obrađivati sledeći aspekti njegovog pristupa temi:

- Analićki argument za postojanje slobode volje (U nastojanju da odredi granice slobode, Hartmanu je stalo s jedne strane da pokaže slobodu volje kao nezaobilaznu pretpostavku svih moralnih pojava, a sa druge strane da učini razumljivom ontološku mogućnost slobode volje. Pri tome, on sledi analitićku dokaznu strategiju, od fenomena zaključuje na njegovu pretpostavku. Sloboda volje treba da se pokaže kao nužni uslov moralnih fenomena: bez slobodne volje nema moralnost. Ova strategija dokaza stoji, međutim, od samog početka u napetom odnosu prema tzv. »aporiji fenomena«, jer fenomeni ne dokazuju biće...)

- Nužnost ontološkog zasnivanja moralne slobode (Hartman je uveren da sloboda volje mora ontološki da se zasnuje, da »problem može biti raspravljen samo na ontološkom tlu, jer se radi o odnosu volje prema determinativnim silama koje vladaju realnim svetom«, Kategorijalna, ontološka sloboda, nameće se kao preduslov moralne slobode. U tom smislu se i Hartman prvo suočava sa izazovom determinizma, jer kako kaže »svakom ozbiljnom pokušaju da se obrazloži sloboda volje stajao je nasuprot determinizma kao nekakv zid«.)

- Problemi slobode kao posledica monističkih koncepcija sveta (Centralno mesto u Hartmanovoj teoriji slobode zauzima odgonetanje problema kako može postojati više determinacija, tj. rešavanje kauzalne antinomije. Tradicionalne probleme u vezi sa pitanjem slobode Hartman vidi u tendencijama ka monističkim koncepcijama sveta. On se kritički odnosi prema koncepcijama kauzalnog determinizma, finalnog determinizma i indeterminizma, ukazujući na njihove jednostranosti.)

- Slojevitost determinacija (U alternativni determinizam/indeterminizam se previdela treća mogućnost, slojevitost determinacija, pri čemu svaki sloj može biti na svoj način u potpunosti determinisan, a ipak autonoman prema svim nižim determinacijama. Ovim nije rešen celokupni problem slobode, jer on ima i drugih aporija, ali je rešen problem oko determinizma)

- Sloboda duhovnog sloja bitka kao teleološka determinacija (Za Hartmanovu ontologiju je bitno učenje o kategorijama i slojevima bitka. Za našu temu su najvažnije dve vrste determinacije: kauzalna i teleološka determinacija, koje korespondiraju fizičko-hemijskom i duhovnom sloju. dakle, sloboda volje je samo jedna vrsta slobode koja se odnosi na teleološku determinaciju. Sloboda u širem smislu pripada svakom novumu determinacije. Značenje slobode se izvodi iz fundamentalnog zakona kategorija – zakona dependencije. Sloboda koja je osobena za ljudska bića, tj. bića koja imaju svest, jeste teleološka determinacija.)

- Kauzalni i finalni neksus: autonomija duha kao samostalnost u zavisnosti (Kauzalni neksus, koji prožima sve slojeve realnog bitka, može da se preformira, za razliku od finalnog neksusa koji ne može da se preformira jer je usmeren na krajnje ciljeve. Kada bi svet bio finalno uređen, čovek ne bi mogao razvijati nikakvu aktivnost koja bi uticala na tok događaja. Ali, ako je svet kauzalno određen, a odlika je duhovnog bitka kojem i čovek pripada da finalno deluje, onda čovek ima slobodu da deluje u granicama svog razumevanja kauzalnih odnosa. Filozofski problem se pretežno sastojao u tome što se smatralo da kauzalna determinacija ne dopušta nikakve izuzetke. Međutim, teleološka determinacija koja zapravo nije 'van' kauzalnog niza, upravo zahteva taj niz za ostvarenje slobodne radnje.)

- Aporija individualnosti: sloboda volje kao akauzalna determinanta (Da bi utemeljio slobodu volje, tj. učinio razumljivom njenu ontološku mogućnost, Hartman pristupa razrešavanju različitih aporija slobode. On smatra da time što je rešio problem determinizma, tj. kauzalne antinomije, nije rešio čitav problem slobode volje. Treba pokazati ontološku mogućnost lične slobode pojedinca. Ovde Hartman želi da reši pitanje personalne, lične slobode, a ne slobode principa. To je dvostruka sloboda u samoodređenju pojedinca. Pri tome, sloboda volje se pokazuje kao akauzalna determinanta, kojom neki pojedinac zadire u kauzalni neksus prirode i time istovremeno ostvaruje vrednosti. Dalje objašnjenje te determinante po njemu nije moguće.)

- Sloboda i carstvo vrednosti (U sklopu Hartmanove teorije vrednosti, ono što razlikuje moralne od drugih vrednosti nije njihova visina na skali vrednosti, niti činjenica da se baziraju na drugim vrednostima, već njihova veza sa slobodom. To je, zapravo, komplementaran odnos između dva faktora u slobodi: vrednosti ne mogu same ništa da determinišu, sem kroz ciljeve osobe koja ih prihvata, a volja ne može ništa da determiniše ako ne postoji autonomno carstvo vrednosti. Samo oba faktora zajedno, autonomija principa i autonomija ličnosti, formiraju jednu ekstra-kauzalnu determinaciju.)

- Odnos prema Kantu (Merodavnu formulaciju problema slobode volje Hartman je našao u Kantovoj antinomiji slobode i nužnosti. Kantovo rešenje ove antinomije, po kojoj je čovek kao čulno biće determinisan, a kao umno biće slobodan, smatrao je epohalnim dostignućem. To je otvaralo mogućnost da svet bude višeznačan, a da sloboda volje i kauzalitet budu dvostruke determinacije. Dakle, Kantov pristup problemu je polazište koje Hartman zauzima. Međutim, i pored priznanja da je »Kantova filozofija prvi put postavila problem slobode u oštini«, Hartman ipak smatra da Kant nije rešio problem slobode volje kod pojedinca...

- Ontološka nužnost ili mogućnost slobode volje? (Pitanje je zašto se ne može dokazati ontološka nužnost već samo mogućnost slobode volje. Strogi dokaz slobode bi morao, po Hartmanu, pokazivati njenu ontološku nužnost, shodno njegovoj koncepciji o stvarnom i mogućem. Ontološka nužnost bi pokazala realno postojanje slobode. Međutim, nemogućnost da se dokaže ontološka nužnost slobode ličnosti je granica preko koje Hartman smatra da se ne može dalje ići.)

Treći deo rada će se baviti recepcijom i aktuelnošću Hartmanovih teorijskih opcija vezanih za problem slobode. U njemu će se takođe pokušati sprovesti odmeravanje i ocenjivanje teorijske pregnantnosti i snage tih opcija u odnosu na istorijski okvir u kojem se najčešće sagledavao problem slobode, opisan u prvom delu rada.

Metoda: U istraživanju će se primeniti interpretacija i kritička analiza izvornih tekstova Nikolaja Hartmana, koji će biti praćeni komentarima sekundarne literature različite provenijencije. Prilažem spisak literature.

L I T E R A T U R A

A/ Dela Nikolaja Hartmana

/1909/ *Platos Logik des Seins*, 2. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1965.

/1921/ *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, 5. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1965.
Osnovne crte jedne metafizike spoznaje, Zagreb: Naprijed, 1976.

/1923-1929/ *Die Philosophie des deutschen Idealismus ; 1: Fichte, Schelling und die Romantik. - 1923. 2: Hegel. - 1929*, 2. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1960.

/1926/ *Ethik*, 4. Aufl, Berlin:Walter de Groyter, 1962
Etika, Zagreb: Ljevak, 2003.

/1933/ *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*, 3. Aufl., 1962, Berlin: Walter de Groyter

/1935/ *Zur Grundlegung der Ontologie*, 4. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1965.
Prilog zasnivanju ontologije, Zagreb 1976.

/1938/ *Möglichkeit und Wirklichkeit*, 3. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1966.

/1940/ *Der Aufbau der realen Welt : Grundriß d. allg. Kategorienlehre* , 3. Aufl., Berlin: Walter de Groyter, 1964.

/1942/ *Neue Wege der Ontologie*, 3. Aufl., Stuttgart: Kohlhammer, 1949
Novi putevi ontologije, Beograd: BIGZ, 1973.

/1951/ *Teleologisches Denken*, 2. Aufl., Berlin. Walter de Gruyter, 1966.

/1954/ *Philosophische Gespräche*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1954.

/1955/ *Kleinere Schriften ; Bd. 1: Abhandlungen zur systematischen Philosophie*, Berlin: Walter de Groyter, 1955.

/1957/ *Kleinere Schriften ; Bd. 2 : Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte*, Berlin: Walter de Gruyter, 1957.

/1958/ *Kleinere Schriften ; Bd. 3: Vom Neukantianismus zur Ontologie*, Berlin: Walter de Gruyter, 1958.

B/ Dela o Nikolaju Hartmanu

Axiomathes. An International journal in Ontology and Cognitive Systems (Springer), 12:3-4, 2001., special issue on N. Hartmann (Includes papers by Albertazzi, Cicovacki, Da Re, Johansson, Peruzzi, Poli, Tegtmeier, van der Schaar, Wildgen)

Beck, Heinrich, *Möglichkeit und Notwendigkeit : Eine Entfaltung der ontologischen Modalitätenlehre im Ausgang von Nicolai Hartmann*, Pullach bei München: Verlag Berchmanskolleg, 1961.

Becker, Oskar, "Das formale System der ontologischen Modalitäten (Betrachtungen zu Hartmanns Werk *Möglichkeit und Wirklichkeit*)," *Blätter für Deutsche Philosophie* 16: 387-422 (1934).

Bodeus, Richard, "The problem of freedom according to Nicolai Hartmann," *International Philosophical Quarterly*, 24: 55-60 (1984).

Buch, Alois, hrsg., *Nicolai Hartmann 1882-1982.*, Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann 1982.

Burger, Hotimir, *Kriza etike u moderni i Hartmannova etika*, /pogovor/ Etika, Zagreb: Ljevak, 2003.

Cadwallader Eva Huel, "The continuing relevance of Nicolai Hartmann's theory of value," *Journal of Value Inquiry*, 18: 113-121 (1984).

Cadwallader, Eva Huel, *Searchlight on values: Nicolai Hartmann's twentieth-century value Platonism*. Washington: University press of America, 1984.

Cicovacki Predrag, "New ways of ontology - The ways of interaction," *Axiomathes. An International Journal in Ontology and Cognitive Systems* 12: 159-170 (2001).

Cipra, Marijan, *Ontologija Nicolaia Hartmanna*, /pogovor / Prilog zasnivanju ontologije, Zagreb, 1976.

Da Re Antonio, "Objective Spirit and Personal Spirit in Hartmann's philosophy," *Axiomathes. An International Journal in Ontology and Cognitive Systems* 12: 317-326 (2001).

Despot, Branko, *Metafizika kao problem bitka, /pogovor/ Osnovne crte jedne metafizike spoznaje*, Zagreb: Naprijed, 1976.

Dong-Huyn Son. *Die Seinsweise des objektivierten Geistes. Eine Untersuchung im Anschluss an Nicolai Hartmanns Problematik des "geistigen Seins"*. Bern: Peter Lang 1986.

Forsche, Joachim Bernhard. *Zur Philosophie Nicolai Hartmanns : Die Problematik von kategorialer Schichtung und Realdetermination*. Meisenheim am Glan: Hain 1965.

Gamp, Rainer, *Die interkategoriale Relation und die dialektische Methode in der Philosophie Nicolai Hartmanns*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1973.

Grötz, Arnd, *Nicolai Hartmanns Lehre vom Menschen*, Frankfurt am Main, 1989.

Hammer-Kraft, Elisabeth, *Freiheit und Dependenz im Schichtdenken Nicolai Hartmanns*, Zürich: Juris Verlag, 1971.

Harich, Wolfgang, *Nicolai Hartmann : Größe und Grenzen*, Würzburg,: Königshausen und Neumann, 2004.

Harich, Wolfgang, *Nicolai Hartmann : Leben, Werk, Wirkung*, Würzburg,: Königshausen und Neumann, 2000.

Heimsoeth, Heinz und Hein Robert, hrsg., *Nicolai Hartmann : der Denker und sein Werk*. Göttingen: Wanderhock und Ruprecht, 1952. (Funfzehn Abhandlungen mit einer Bibliographie).

Hein, Robert, "Nicolai Hartmann: a personal sketch," *Personalist* 42: 469-486 (1961).

Hulsmann, Heinz, *Die Methode in der Philosophie N. Hartmanns*. Düsseldorf: Schwann, 1959.

Jager, Richard, *Zur Lehre von der Freiheit des Willens bei Kant und Nicolai Hartmann*, Nürnberg : s. n. 1966.

Kanthack, Katharina, *Nicolai Hartmann und das Ende der Ontologie*, Berlin: Walter de Gruyter, 1962.

Kraenzel, Frederick, "Nicolai Hartmann's doctrine of ideal values: an examination," *Journal of Value Inquiry* 18: 299-306 (1984).

Kuhn, Helmut, "Nicolai Hartmann's ontology," *Philosophical Quarterly* 1: 289-318 (1951).

- Landmann, Michael, "Nicolai Hartmann and phenomenology," *Philosophy and Phenomenological Research* 3: 393-423 (1943).
- Larsen, Allan W, "The problem of freedom in the philosophy of Nicolai Hartmann", in *Nicolai Hartmann 1882-1982*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann 1982. pp. 184-195
- Makota, Janina, "Nicolai Hartmann's and Roman Ingarden's philosophy of man," *Reports on Philosophy* 10: 69-79 (1986).
- Meyer, Gerbert, *Modalanalyse und Determinationsproblem. Zur Kritik Nicolai Hartmanns an der aristotelischen Physis*. Meisenheim am Glan: A. Hain 1962.
- Mohanty, Jitendra Nath., *Phenomenology and ontology*. The Hague: Martinus Nijhoff 1970. (Chapter XI. *A recent criticism of the foundations of Nicolai Hartmann's ontology* ; Chapter XII. *Remarks on Nicolai Hartmann's modal doctrine*)
- Morgenstern, Martin, *Nicolai Hartmann : Grundlinien einer wissenschaftlich orientierten Philosophie*. Tübingen: Francke Verlag 1992.
- Morgenstern, Martin, *Nicolai Hartmann zur Einführung*. Hamburg: Junius Verlag 1997.
- Möslang, Alois, *Finalität. Ihre Problematik in der Philosophie Nicolai Hartmanns*. Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag 1964.
- Münzhuber, Joseph, "Nicolai Hartmann Kategorienlehre," *Zeitschrift für Deutsche Philosophie* 9: 187-216 (1943).
- Nosbüsch, Johannes, "Nicolai Hartmanns Lehre vom idealen Sein", in *Nicolai Hartmann 1882-1982*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann 1982. pp. 238-251
- Oakeley, Hilda, "Professor Nicolai Hartmann's concept of Objective Spirit," *Mind* 44: 39-57 (1935).
- Oberer, Ariolf, *Vom Problem des objektivierten Geistes. Ein Beitrag zur theorie der konkreten subjektivität im Ausgang von Nicolai Hartmann*. Köln: Kölner Universitätsverlag 1965.
- Otto, Rudolf, *Freiheit und Notwendigkeit : Ein Gespräch mit Nicolai Hartmann über Autonomie and Theonomie der Werte*, Tübingen: Mohr, 1940.
- Patzig, Günther, hrsg., *Symposium zum Gedanken an Nicolai Hartmann (1882-1950)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.
- Pavićević, Vuko, *Odnos vrijednosti i stvarnosti u modernoj nemačkoj idealističkoj aksiologiji*, Beograd: Kultura, 1958 /Posebno II deo, B: Nicolai Hartmann.
- Pejović Danilo, *Relni svet : temelji ontologije Nikolaja Hartmana*, Beograd : Nolit, 1960.
- Pichler, Hans, "Die Wiedergeburt der Ontologie" In *Nicolai Hartmann. Der Denker und sein Werk*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1952.

Poli Roberto, "Levels," *Axiomathes. An International Journal in Ontology and Cognitive Systems* 9: 197-211 (1998).

Poli, Roberto, "The basic problem of the theory of levels of reality," *Axiomathes. An International Journal in Ontology and Cognitive Systems* 12: 261-283 (2001).

Samuel, Otto, *A foundation of ontology : a critical analysis of Nicolai Hartmann*, New York: Philosophical Library, 1953.

Schlittmaier, Anton. *Zur Methodik Und Systematik Von Aporien: Untersuchungen zur Aporetik bei Nicolai Hartmann und Gottfried Martin*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1999.

Spiegelberg, Herbert, *The phenomenological movement: a historical introduction*. The Hague: Martinus Nijhoff 1982.(third revised edition)
Chapter VI: *Phenomenology in the critical ontology of Nicolai Hartmann*.

Štegmiler, Wolfgang, *Glavne struje savremene filozofije*, Beograd: Nolit, 1962.
Glava Vi: Kritički realizam – Nikolaj Hartman

Wein, Hermann, "Nicolai Hartmanns Kategorialanalyse und die Idee einer Strukturlogik", in *Nicolai Hartmann. Der Denker und sein Wei*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1952.

Wein, Hermann, "Der Streit und die Ordnung und Einheit der Realwelt : für und wider Nicolai Hartmann," *Philosophia Naturalis*, 5: 174-220 (1959).

Welsh, Jordan Robert, "Hartmann, Schutz, and the hermeneutics of action," *Axiomathes. An International Journal in Ontology and Cognitive Systems* 12: 327-338 (2001).

Werkmeister, William Henry. *Historical spectrum of value theories. I. The German-language group*. Lincoln: Ne-Johnsen, 1970.

Werkmeister, William Henry, "Kant, Nicolai Hartmann, and the Great Chain of Being", in *The Great chain of being and Italian phenomenology*. Edited by Bello Angela Ales. Dordrecht: Reidel 1981.

Werkmeister William Henry, *Nicolai Hartmann's New Ontology*, Tallahassee: Florida State University Press 1990.

Wolandt, Gerd, "Nicolai Hartmanns Systematik", in *Nicolai Hartmann 1882-1982*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann 1982.

C/ Ostala literatura o slobodi

Aristotel, *Nikomahova etika*, Beograd:BIGZ, 1980.

Akvinski, Toma, *Izabrano djelo*, Zagreb: Globus, 1981

- Augustin, Aurelije, *O slobodi volje*, Zagreb: Demetra, 1998..
- Becker Lawrence and Becker Charlotte, *A History of Western Ethics*, New York: Routledge, 2003.
- Berlin, Isaija: *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd: Filip Višnjić, 1992.
- Bourke, Vernon, *Will in the Western Thought*, New York: Sheed, 1964.
- Cahn, Steven, *Ethics : History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford : University Press, 1998.
- Campbell, Charles, *In Defence of free Will*, London: Prometheus, 1967.
- Campbell, Joseph, ed., *Freedom and Determinism*, Cambridge: MIT Press, 2004
- Dennett, Daniel, *Elbow Room: The Varieties of Free Will worth having*, Cambridge, MIT Press, 1984.
- Dilman, Ilham, *Free Will : an Historical and Philosophical Introduction*, London: Routledge, 1999.
- Fischer, John Martin, *The Metaphysics of Free Will*, Oxford: Blackwell, 1994.
- Fischer, John Martin, "Recent work on Moral Responsibility", *Ethics*, 110 (1999)
- Frankfurt, Harry, "Freedom of the Will and the Concept of a Person", *The Journal of Philosophy*, vol 68, no. 1 (1971).
- Hjum, Dejvid, *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.
- Jodl, Fridrih, *Istorija etike, kao filozofske nauke I, II*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1975.
- Kane, Robert, *A Contemporary Introduction to Free Will*, New York: Oxford University Press, 2005.
- Kant, Imanuel, *Kritika čistog uma*, Beograd: BIGZ, 1976.
- Kant, Imanuel, *Kritika praktičkog uma*, Beograd: BIGZ, 1979.
- Kant, Imanuel, *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd: BIGZ, 1981.
- Niče, Fridrih, *Volja za moć*, Beograd: Prosveta, 1976.
- O'Connor, Timothy, *Agents, Causes, and Events : Essays on Indeterminisa and Free Will*, New York: Oxford University Press, 1995.
- O'Connor, Timothy, *Persons and Causes : The Metaphysics of Free Will*, Oxford: University Press, 2000.

Pettit, Philip, *A Theory of Freedom*, Oxford: University Press, 2001.

Sartr, Žan Pol: *Biće i ništavilo*, Beograd: Nolit, 1984.

Spinoza, Baruh de, *Etika*, Beograd: Kultura, 1970.

Stent, Gunther Siegmund, *Paradoxes of Free Will*, Philadelphia: American Philosophical society, 2002.

Šeling, Fridrih V.J., *O suštini ljudske slobode*, Beograd: Grafos, 1985.

Šešić, Bogdan, *Nužnost i sloboda*, Beograd: Kultura, 1963.

Šopenhauer, Artur, *O slobodi volje*, Novi Sad: Svetovi, 1972

Šopenhauer, Artur, *O temelju morala*, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1990.

Van Inwagen, Peter, *An Essay on Free Will*, Oxford: University Press, 1983.

Van Inwagen, Peter, "When the Will is not Free", *Philosophical Studies*, 75 (1994)

Watson, Gary, *Free Will*, Oxford: University Press, 1982.

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODELJENJE ZA FILOZOFIJU

Na sednici Odeljenja za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, održanoj 22. 10. 2009. godine, izabrani smo u komisiju za odobrenje teme za doktorsku disertaciju koju je prijavila Mr Sanja Stepanović-Todorović. Čast nam je da Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta podnesemo sledeći

IZVEŠTAJ

Mr Sanja Stepanović-Todorović je za temu svog dokorskog rada predložila temu ***Sloboda kao pretpostavka etike kod Nikolaja Hartmana***, a za mentora predlaže profesora Jovana Babića. Evo kratkog obrazloženja ove teme.

U oblasti fenomenologije filozofija Nikolaja Hartmana (Nicolai Hartmann) zauzima posebno mesto. Hartman je sledbenik Maksa Šelera, ali u mnogome nadilazi Šelerovu usku fenomenološku poziciju. Njegova filozofija je posebno razudjena i pokriva praktično sve glavne oblasti filozofije, iako ontologija zauzima centralno mesto u njegovim filozofskim preokupacijama. Njegovo veliko i kompleksno delo *Etika* povremeno ulazi u žižu pažnje filozofa ali nikada nije bilo do kraja istraženo. Harmanova *Estetika* je kod nas decenijama jedno od glavnih štiva na predmetu estetika. Hartman je u poslednje vreme dosta zapostavljen, iako njegova filozofija predstavlja ravnopravan i možda kvalitetniji deo velike struje razvoja filozofije na liniji spajanja ili dodirivanja novokantovstva i fenomenologije. U svakom slučaju ta filozofija pokriva veliki deo filozofski relevantnih tema, medju kojima je i tema slobode, slobode volje i odnosa slobode i determinizma. I dok je u etici Hartman poznat kao predstavnik fenomenološke „materijalne vrednosne etike“, koja je ustvari više jedna aksiologija nego etika, pitanje slobode se provlači kroz većinu njegovih dela i, pored vrednosti, predstavlja drugu, možda još važniju, temu njegove filozofije. Ova tema, iako zapravo direktnije povezana sa pitanjem teorijskog obrazloženja morala (preko pojma

odgovornosti, koji pretpostavlja slobodu volje) manje je istraživana od one prve, što dodatno opravdava potrebu za ozbiljnim suočavanjem sa njom. Problem kompatibilnosti slobode volje sa kauzalnom determinacijom spada u najvažnije i najživlje diskutovane teme savremene filozofije, i sasvim sigurno neće smetati da se on pogleda i iz jednog donekle drugačijeg, fenomenološkog, ugla.

U svom detaljnom obrazloženju teme, kandidatkinja obrazlaže cilj, strukturu i metodu izrade svog budućeg rada. Uz obrazloženje ide i spisak literature koju namerava da prouči; taj spisak iznosi sedam strana i veoma je bogat. On obuhvata praktično sve što je relevantno rečeno o Nikolaju Hartmanu i temi njenog rada, kao i veliki deo literature o pitanjima slobode i determinizma iz savremene filozofije (npr. tu je i Denetova knjiga *Elbow Room: The Varieties of Free Will worth having*, ili Van Inwagenova *An Essay on Free Will*). Literatura je na nemačkom i engleskom jeziku (i nešto malo na našem jeziku). Metoda istraživanja bi bila kombinacija interpretacije i kritičke analize izvornih tekstova u kontekstu rešenja koja predstavljaju korpus filozofskih dostignuća o ovom pitanju u savremnoj filozofiji.

Kandidatkinja predviđa tri glavna dela svog rada. Prvi deo bi pratio nastanak i razvoj problema slobodne volje, od Platona do danas. U drugom, glavnom, delu rada dala bi se rekonstrukcija Hartmanovog učenja o slobodi i analizirali glavni argumenti koje koristi Hartman. Pored analitičkog argumenta za postojanje slobode volje tu su i sledeći argumenti: nužnost ontološkog zasnivanja moralne slobode, sloboda u kontekstu monističke koncepcije sveta, slojevitost determinacija (gde koristi svoju shemu ontoloških slojeva stvarnosti), odredjenje slobode preko teleološke determinacije u duhovnom sloju stvarnosti (preko „fundamentalnog zakona kategorija“, zakona dependencije), odnos kauzalnog i finalnog nekusa, aporija individualnosti (i druge aporije slobode), tenzija između slobode i „carstva vrednosti“. U ovom središnjem i, kako je predviđeno, najvećem delu rada, razmatra se i Hartmanov komplikovani odnos prema Kantu, kao i pitanje da li je sloboda ontološki nužna ili je (ontološki) samo moguća. Treći, zaključni, deo rada će se baviti recepcijom i filozofskim potencijalom Hartmanovih ideja za dalju analizu problema slobodne volje.

Komisija smatra da je rad dobro zamišljen i strukturisan, da je tema relevantna i izazovna, i da se može očekivati dobar rezultat. Kandidatkinja, koja je magistrirala na našem fakultetu sa veoma kvalitetnim radom iz etike i filozofije prava (o Herbertu Hartu) i koja je prevela nekoliko važnih knjiga savremenih britanskih filozofa, u potpunosti je kvalifikovana da proizvede rad koji će predstavljati značajan doprinos našoj nacionalnoj filozofskoj produkciji. Zato sa zadovoljstvom predlažemo da Nastavno-naučno veće Filozofskog

fakulteta u Beogradu kandidatu Mr Sanji Stepanović-Todorović **ODOBRI** izradu doktorskog rada pod naslovom *Sloboda kao pretpostavka etike kod Nikolaja Hartmana.*

U Beogradu, 15. 12. 2009.

Komisija:

Prof. Dr Jovan Babić

Doc. Dr Nenad Cekić

Dr Miša Djurković,
naučni saradnik Instituta za evropske studije